

ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

GROUND FOR THE EMERGENCE OF THE LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF MEDICAL CARE PROVISION

Сенюта І.Я.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри медичного права

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Досліджено деякі підстави виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги. Охарактеризовано нормативно-правовий акт як квазіпідставу виникнення правовідносин у цій сфері, окреслено авторську позицію щодо дій у чужому інтересі без доручення. Виокремлено такі підстави виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги, як медичний делікт, подію та дії з рятування здоров'я та життя фізичної особи без повноважень, розкрито їх правову суть.

Ключові слова: підстави виникнення правовідносин, надання медичної допомоги, нормативний акт, медичний делікт, охорона здоров'я.

Исследованы некоторые основания возникновения правоотношений в сфере оказания медицинской помощи. Охарактеризован нормативно-правовой акт как квазиоснование для возникновения правоотношений в этой сфере, определена авторская позиция относительно действий в чужом интересе без поручения. Выделены такие основания возникновения правоотношений в сфере оказания медицинской помощи, как медицинский деликт, событие и действия по спасению здоровья и жизни физического лица без полномочий, раскрыта их правовая сущность.

Ключевые слова: основания возникновения правоотношений, оказание медицинской помощи, нормативный акт, медицинский деликт, охрана здоровья.

Certain grounds for the emergence of the legal relations in the sphere of medical care provision were researched in article. Legal act as a quasi ground for the emergence of the relations in this sphere was elucidated. Author's position concerning performing actions in somebody's else interests without proxy was provided. Such grounds for the emergence of the relations in the sphere of medical care provision as medical delict, event and saving somebody's health and life without proxy and their legal nature was covered.

Key words: grounds for the emergence of the relations, medical care provision, legal act, medical delict, health care.

Постановка проблеми. Підстави виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги відображають суть та особливості здійснення окреслених правовідносин, обумовлюють правовий статус учасників цих правовідносин і визначають особливості цивільно-правової відповідальності за ненадання або неналежне надання медичної допомоги. В юридичній літературі висвітлено чимало дискусій щодо деяких підстав виникнення правовідносин в аналізованій царині, зокрема нормативного акту, медичного делікту. З'ясування їх правової природи матиме важливе значення для теоретичного поступу, продовження дослідницького пошуку та слугуватиме оптимізації реалізації прав людини у сфері охорони здоров'я та правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підстави виникнення цивільних правовідносин були предметом наукових розвідок багатьох науковців, які досліджували його як загальну категорію цивільного права (зокрема, І.В. Венедіктова, М.К. Галантич, А.Б. Гриняк, В.В. Луць, О.О. Отраднова, З.В. Ромовська, Н.В. Федорченко, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.С. Яворська), а також з урахуванням специфіки сфери охорони здоров'я (зокрема, С.В. Антонов, С.Б. Булеца, А.А. Герц, Т.В. Заварза, О.В. Крилова, Р.А. Майданик, А.М. Савицька, В.О. Савченко, М.М. Самофал, Р.О. Стефанчук). Вивчені підстави отримали подальший доктринальний розвиток

(наприклад, нормативно-правовий акт), або теоретично обґрунтовані детально вперше (наприклад, медичний делікт, дії з рятування здоров'я і життя без повноважень).

Мета статті – з'ясувати правову природу підстав виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги, які у доктрині отримали неоднозначну оцінку або є малодослідженими, щоб розширити арсенал підстав, а відтак, сприяти удосконаленню алгоритмів здійснення прав людини у сфері охорони здоров'я та уникненню дисонансів у практиці.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 11 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), права та обов'язки учасників правовідносин у сфері надання медичної допомоги можуть виникати не лише на підставі правочину, а й на підставі положень нормативно-правового акту. Пропонуємо *нормативний акт* як підставу виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги розглядати у таких площинах: 1) коли медична допомога надається пацієнтові без його усвідомленої згоди; 2) коли пацієнтові медична допомога надається у примусовому порядку. З огляду на наведене, акцентуємо увагу на такому:

1. *Медична допомога надається пацієнтові без його усвідомленої згоди.* Відповідно до ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Основи), невідкладним ста-

ном людини є раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, яке становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або оточуючих її людей і виникає внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин. Згідно з ч. 1 ст. 37 Основ, медичні працівники зобов'язані невідкладно надавати необхідну медичну допомогу у разі виникнення невідкладного стану людини. Відповідно до ч. 2 ст. 43 Основ, згода пацієнта чи його законного представника на медичне втручання не потрібна лише за наявності ознак прямої загрози життю пацієнта за умови неможливості отримання з об'єктивних причин згоди на таке втручання від самого пацієнта чи його законних представників. Однак не в усіх випадках, коли особа перебуває у невідкладному стані, не потрібно її згоди, а лише при прямій загрозі життю.

З наведеного випливає висновок: *якщо медична допомога надається пацієнтові за відсутності його волевиявлення, у разі існування прямої загрози його життю, то підстава виникнення правовідносин у такому випадку буде: загальна підстава – нормативна, а конкретна підстава – конкретний юридичний факт: подія (невідкладний стан особи) (основний) та дії з виконання професійного обов'язку медичним працівником (додатковий), які складатимуть юридичний склад.*

Відповідно до ч. 3 ст. 37 Основ, громадянам, які під час невідкладної або екстремальної ситуації брали участь у рятуванні людей і сприяли наданню медичної допомоги, гарантується у разі потреби у порядку, встановленому законодавством, безоплатне лікування та відшкодування моральної та майнової шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну. У ст. 1161 ЦК України передбачено право особи, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї, на відшкодування державою шкоди у повному обсязі, яка їй завдана. Право на таке відшкодування підтверджується національною судовою практикою, зокрема рішенням Центрально-Міського районного суду міста Горлівка Донецької області у справі № 2-70/11 від 28.02.2012 р. [1].

З наведеного можемо дійти висновку: *якщо рятується здоров'я і життя фізичної особи шляхом сприяння у наданні їй медичної допомоги за відсутності волевиявлення, то підстава виникнення правовідносин у такому випадку буде: загальна підстава – нормативна, а конкретна підстава – конкретний юридичний факт: подія (стан реальної загрози для здоров'я і життя фізичної особи) (основний) та дії з рятування здоров'я і життя без повноважень (додатковий), які складатимуть юридичний склад.*

2. Медична допомога пацієнтові надається у примусовому порядку. Інша нормативна підстава виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги виокремлюється у випадках надання медичної допомоги пацієнтові у примусовому порядку. Зокрема, прикладом такого нормативного акту, приписи якого безпосередньо породжуватимуть досліджувані нами правовідносини, є Закон

України «Про психіатричну допомогу». Проілюструємо це прикладом амбулаторної психіатричної допомоги, яка може надаватись як у примусовому, так і у добровільному порядку. Амбулаторна психіатрична допомога надається без усвідомленої згоди особи або без згоди її представника у разі встановлення в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану у разі ненадання їй психіатричної допомоги. Амбулаторна психіатрична допомога особі без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника надається лікарем-психіатром у примусовому порядку за рішенням суду [2]. Отож, у даному випадку теж усвідомлена згода особи чи її законного представника на надання їй психіатричної допомоги відсутня. А тому твердити про існування договірних відносин недоцільно. *Правовідносини у такому випадку виникають: загальна підстава – нормативна, а конкретна підстава – конкретний юридичний факт – рішення суду (основний юридичний факт), а додатковий – дії з виконання професійного обов'язку медичним працівником (приміром, заява представника психіатричного закладу про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку) (обидва юридичні факти становлять юридичний склад).*

Рішення суду виноситься на підставі Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) (гл. 10) та пов'язано з розглядом у порядку цивільного судочинства (окреме провадження) справ, які виникають з цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги.

Примусове лікування, яке здійснюється відповідно до положень закону, слід відрізнити від примусових заходів медичного характеру. Відповідно до ст. 92 Кримінального кодексу України (далі – КК України), примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння КК України, у спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь [3]. Попри те, що вказана нормативна підстава є підставою для виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги у примусовому порядку, ці правовідносини не можна вважати цивільно-правовими відносинами у сфері надання медичної допомоги, оскільки їх природа є публічно-правовою. Вжиття щодо особи примусових заходів медичного характеру у такому випадку слід визнавати заходом кримінально-правового впливу щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, з метою запобігання повторному вчиненню нею таких діянь.

Підсумовуючи, окреслимо кілька особливостей нормативно-правового акту як підстави виникнення досліджуваних правовідносин:

1) він є квазіпідставою виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги, тобто є умовною підставою виникнення цивільних прав і обов'язків. Умовність полягає у тому, що він –

загальна підстава (нормативна), не конкретна, і лише сукупність умовної підстави з конкретними юридичними фактами (приміром, рішення суду) породжуватимуть правовідносини у сфері надання медичної допомоги; 2) на відміну від договору, нормативно-правовий акт як підстава виникнення досліджуваних правовідносин досить детально регламентує процес реалізації пацієнтом права на медичну допомогу і як нормативно-правовий акт поширює свою дію на необмежене коло осіб; 3) нормативно-правовий акт буде підставою правовідносин у сфері надання медичної допомоги лише у разі, якщо така медична допомога надається пацієнтові без його усвідомленої згоди, за наявності прямої загрози для життя пацієнта та з метою збереження його здоров'я і рятуння життя.

В юридичній літературі з-поміж підстав виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги виокремлено дії у чужому інтересі без доручення та медичний делікт. *Діями у чужому інтересі без доручення*, на думку Р.А. Майданика, можуть бути кваліфіковані правові дії за відсутності необхідних умов, за яких договір про надання медичних послуг вважається дійсним. У разі досягнення домовленості між лікарем і пацієнтом про надання послуги щодо усіх істотних умов з дотриманням вимоги щодо форми правочину ненадання медичної послуги слід кваліфікувати як односторонню відмову від договору [4, с. 61]. Медичне втручання щодо пацієнта, який перебуває у несвідомому стані, допускається з волі лікаря за наявності загрози життю або особливо небезпечного стану здоров'я пацієнта. Втручання у цих випадках допускається за згодою законних представників пацієнта, який є недієздатним або обмежено дієздатним. У всіх інших випадках медичне втручання допустиме виключно після укладення договору надання медичних послуг, роз'яснення пацієнту значення надаваних послуг, можливості ускладнень і отримання згоди пацієнта на втручання [4, с. 61]. З таким твердження погодитись повною мірою не можемо. Відповідно до ст. 43 Основ, ані згоди пацієнта, ані згоди законного представника пацієнта на медичне втручання не потрібно за наявності прямої загрози життю пацієнта та за умови неможливості отримання з об'єктивних причин згоди на медичне втручання від самого пацієнта чи його законних представників. Відтак, за умов, коли пацієнт перебуває у невідкладному стані, який становить пряму загрозу життю пацієнта, медична допомога надається пацієнтові без його чи його законних представників усвідомленої згоди.

Крім того, ЦК України у ст. 1158 передбачає норму, згідно з якою, якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невіддільних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх запобігання, усунення або зменшення. Отже, як впливає з цього нормативного припису, йдеться про загрозу майновим, а не іншим інтересам особи. Якщо йдеться про правовідносини з надання медичної допомоги, то

пацієнт реалізує свої особисті немайнові права на охорону здоров'я і на медичну допомогу. Навіть за умов, коли йдеться про загрозу для життя пацієнта, як може йтись про загрозу його майновим інтересам, як цього вимагає конструкція ст. 1158 ЦК України. Відтак, не можемо погодитись з тезою про те, що дії у чужих майнових інтересах без доручення можуть визнаватись підставою виникнення правовідносин з надання медичної допомоги.

На нашу думку, за описаних обставин такою підставою виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги будуть подія (невідкладний стан особи) як основний юридичний факт і дії з виконання обов'язку медичним працівником (додатковий), які становитимуть юридичний склад.

Ще одна підстава виникнення правовідносин з надання медичної допомоги у літературі отримала назву *медичний делікт* [4, с. 61]. Вважається, що медичний делікт має місце, якщо у результаті неналежного лікування або невиконання умов договору про медичне обслуговування життя чи здоров'ю пацієнта було заподіяно шкоду, і договором не передбачено збільшений розмір відповідальності порівняно із законом [5, с. 5]. На думку М.М. Самофала, безпосередньо з делікту зобов'язання з надання медичних послуг не виникають, а заподіяння шкоди лише опосередковано впливає на виникнення зобов'язань з надання послуг [6, с. 157].

На нашу думку, *медичний делікт* доцільно вважати підставою виникнення зобов'язальних правовідносин у сфері надання медичної допомоги. Насамперед, медичний делікт, який полягає у заподіянні шкоди життю або здоров'ю пацієнта внаслідок ненадання або неналежного надання йому медичної допомоги, є підставою для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, адже у такому випадку на заподіювача шкоди буде покладено обов'язок відшкодувати завдану ним шкоду. Крім того, медичний делікт може породжувати виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги з урахуванням таких умов:

1) загальна умова: правовідносини можуть виникати, якщо пацієнт живий, а заподіяно шкоду його здоров'ю;

2) основними підставами виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги буде договір, а медичний делікт – як додаткова підстава, що сукупно становитимуть юридичний склад;

3) якщо було укладено договір про надання медичних послуг: у разі заподіяння шкоди здоров'ю пацієнта при виконанні договору виникне необхідність надання йому медичної допомоги для усунення недоліків, а отже, виникне правовідношення у сфері надання медичної допомоги (тим самим надавачем чи іншим, що впливає з положень п. 4 ч. 3 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів»: відшкодування завданих збитків з усуненням недоліків виконаної роботи (наданої послуги) своїми силами чи із залученням третьої особи). Хоча цю підставу вважаємо додатковою до основної – договору (якщо договором передбачено збільшений обсяг і розмір від-

шкодування шкоди, то застосуванню підлягатимуть також відповідні положення договору у цій частині);

4) якщо договір про надання медичних послуг не укладався: у разі заподіяння шкоди здоров'ю пацієнта при наданні медичної допомоги виникне необхідність надання йому медичної допомоги надавачем медичної допомоги або іншим суб'єктом господарювання залежно від волі пацієнта чи обставин, зумовлених станом його здоров'я. Основною підставою виникнення правовідносин буде нормативний акт, а додатковою – медичний делікт.

З-поміж інших підстав вважаємо за доцільне виокремити також *подію* як підставу виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги. Заслужує на аналіз така подія, як народження дитини поза закладом охорони здоров'я. У Порядку підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 09.01.2013 р. № 9, визначено процедуру підтвердження медичною консультаційною комісією факту народження жінкою дитини поза закладом охорони здоров'я у разі, коли таким закладом не проводився огляд жінки та дитини. Народження дитини поза місцем розташування закладу охорони здоров'я слід розглядати як соціально значущий факт, який стане підставою для звернення жінки, яка народила таку дитину, в установленому порядку до закладу охорони здоров'я для взяття дитини під нагляд, що має місце після підтвердження факту народження дитини. Заклад, в якому дитина перебуває під наглядом, видає медичну довідку про перебування дитини під наглядом лікувального закладу, яка надалі слугуватиме підставою для державної реєстрації народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану. У наведеному прикладі поєднуються підстави виникнення – подія (народження дитини поза закладом охорони здоров'я) (основний юридичний факт) і правомірні дії (звернення жінки до закладу охорони здоров'я у порядку, визначеному законом) (додатковий). У цьому аспекті варто звернути увагу на рішення Європейського суду з прав людини у справі «Терновський проти Угорщини»

(«Ternovszky v. Hungary») (2011) [7], в якому Суд зазначив, що питання домашніх пологів слід розглядати як питання особистого вибору матері, згідно з яким мати має право на законодавче та організаційне середовище, яке дасть їй змогу здійснити свій вибір, окрім випадків, коли інші права викликають необхідність відповідних обмежень цього права.

Вважаємо за доцільне виокремити ще одну підставу виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги – дії з *рятування здоров'я та життя фізичної особи без повноважень* як додатковий юридичний факт до події, яка є основним юридичним фактом, що у сукупності становлять юридичний склад. Детально цю підставу виникнення правовідносин вже висвітлено.

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо на тому, що з'ясування системи підстав виникнення правовідносин має важливе теоретико-практичне значення для реалізації прав і правозастосування. Вважаємо, що систему основних підстав виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги становлять: 1) правочини: 1.1) договори: а) договір про надання медичних послуг; б) договір про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій; 1.2) односторонні правочини: декларація про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу (як юридичний факт, що є елементом юридичного складу поряд з договором про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій і діями щодо звернення за медичною допомогою); 2) нормативно-правовий акт (квазіпідстава (умовна підстава)); 3) подія; 4) рішення суду. Систему додаткових підстав виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги становлять: 1) медичний делікт; 2) дії фізичних осіб (приміром, дії з рятування здоров'я та життя фізичної особи без повноважень; дії з виконання професійного обов'язку медичних працівників; дії щодо звернення за медичною допомогою). Для наукових розвідок і науково-практичних дискусій залишається чимало проблем, пов'язаних зі спектром підстав і різним ступенем їх дослідженості у цивільному праві та медичному праві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Центрально-Міського районного суду міста Горлівка Донецької області у справі № 2-70/11 від 28.02.2012 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22528334>
2. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. 1489-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 19. Ст. 143.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 №2341-III. Офіційний вісник України. 2001. №21. Ст. 920.
4. Майданик Р.А. Правовідносини медичного обслуговування і надання медичних послуг за законодавством України. Медичне право (спеціальний випуск). 2017. №3. С. 48–70.
5. Заварза Т.В. Цивільно-правова відповідальність лікувальних закладів за заподіяння шкоди неналежним лікуванням: автореф. дис... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 19 с.
6. Самофал М.М. Підстави виникнення правовідносин з надання медичних послуг. Вісник Вищої ради юстиції. 2013. № 1. С. 153–160.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Терновський проти Угорщини» (Case of Ternovszky v. Hungary) (2011). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102254>
8. Про протидію захворюванню на туберкульоз: Закон України від 05.07.2001 р. № 2586-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2586-14>